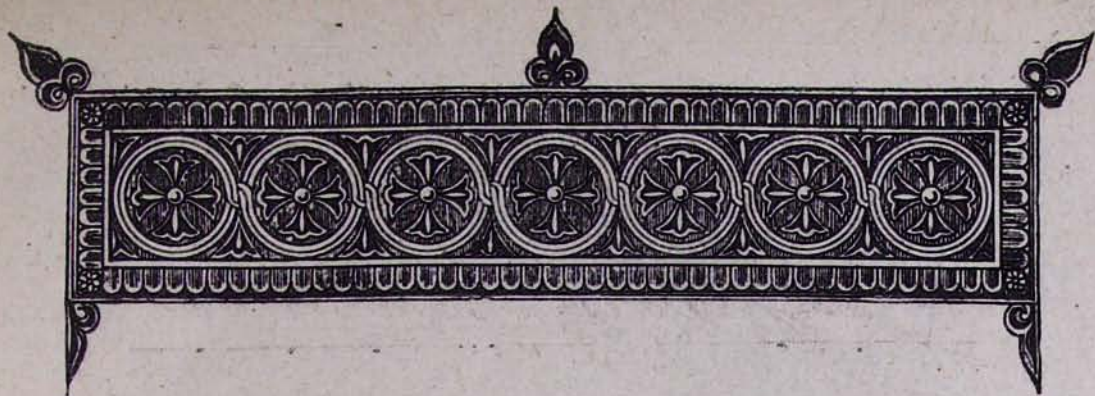

Հ. Ճ. ՍԻՐՈՒՆԻ

ԳԱՐԵԳԻՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ

(Մենդյան 80-ամյակին առթիվ)

Ա. ՄՏՔԻ ԵՎ ԳՐԶԻ ՄԱՐԴԸ

1. ՎԱՍՏԱԿԻՆ ԱՌՋԻՎ

Պոլսո Գարեգին պատրիարքը իր ութսուն տարին կլրացնե շուտով: Առիթ մըն է, որ հայ ժողովուրդը մեծարանքի իր տուրքը բերե մեկու մը, որ իր հոգևոր առաքելության կողքին՝ մտքի վաստակավոր մը ևս եղավ և իր կրոնական պարտականությունները կատարելով մեկտեղ այլապես ալ գիտցավ ծառայել իր ժողովուրդին:

Հոգևորական մը չէ, միայն, որ մեր առջև կեցած է իր ութսուն տարիներու բեռը ուսին: Ուղևոր մըն է ան, որ քալած է ամբողջ կյանք մը՝ հետք մը ձգելով իր կոխած տեղը, և որ թեև արդեն ծեր ու պարտասած՝ դեռ կքալե իր ճամբան:

Պահ մը վարանեցա սակայն, երբ ինձ ալ հրավեր եղավ քանի մը խոսք ըսելու վաստակին վրա, զոր բեռցած կուգա կորաքամակ, բայց հոգվով միշտ երիտասարդ ծերունին:

Ոչ թե անոր համար, որ դժվար է մեկու մը մասին խոսիլ իր կենդանությանը և որ շատ մը նկատումներ պիտի կաշկանդեն բեզ և որքան ալ ուզես անկեղծ ըլլալ՝ բաներ պիտի ըլլան, զորն պիտի վարանիս թուղթին հանձնել: Ոչ ալ անոր համար, որ դժվար է վերջին խոսքդ ըսել մարդու մը մասին, որ դեռ կշարունակե իր աշխատանքը:

Տատամսելուս պատճառը ինքը չէր: Ես ինքս ի վիճակի չէի զգար զիս՝ մասնակցելու մեծարանքի այս ցույցին:

Արդարև, ոչ իր կենսագրությունը գիտեմ լրիվ, ոչ ալ հուշեր ունիմ ես իրմե: Հեռվեն միայն հետևած եմ իր գործունեության, և իմ ամբողջ գիտցածս տպավորություններու միայն կհենու: Այսքանով կարելի՞ էր դիմագծությունը տալ մարդու մը, որ մեզ կուգա խոնջ՝ բայց մախաղը լեփ-լեցուն, կնճռոտ՝ սակայն միշտ բարձր ճակատով: Մարդու մը մասին, որ խոնարհ ապրեցավ, որովհետև ուզեց միշտ մեծ մնալ, և համեստ՝ որովհետև ևս բեղմնավոր եղավ իր կյանքը:

Եվ սակայն կարելի ալ չէր քանի մը խոսք ըսել մեկու մը մասին, որ հայ գրականության տուրք մը տված է: Որքան ալ համեստ եղած ըլլար այդ տուրքը՝ ան տրված էր սիրով ու ջերմությամբ, և չէր կրնար անտարբեր թողուլ հայ գիրն ու գրականությունը սիրող որևէ մեկը:

Եվ հետո, մարդիկ կան, որոնց մասին կըրնաս խոսիլ ուզած վայրկյանիդ: Իրենց կյանքին մեջ պահեր ունեցած են անոնք ու գործեր, որոնք անջատ վշեր են իրենց կյանքի գիրքին մեջ: Գարեգին պատրիարք այդ էջերեն շատ ունի վաթսուն տարիներու իր բեղմնավոր կյանքին մեջ, ու հնարավորություն կստեղծե ըսելու խոսք մը գտնել:

Պայմաններուն մեջ, որ կգտնվի մեզմե
ամեն մեկը, դժվար է իրմե պահանջել, որ
կարդացած ըլլա լրիվ այս կամ այն հեղի-
նակը՝ կազմելու համար անոր մասին իր
դատաստանը: Կենսագրին գործն է քայլ առ
քայլ հետևիլ իր հերոսին, գիտնալ անոր
կյանքին բոլոր փուլերը իրենց մանրամաս-
նություններուն մեջ: Պատմագիրը, իր կար-

Գրող մը ուրվագծելու համար պետք չունիս
տեսած ըլլալ անոր գրչին ելած ամեն մեկ
տողը: Մենք մեր աչքերուն առջև չունինք,
օրինակ, ինչ որ արտագրած է Գարեգին
պատրիարք իր գրչի կյանքին վաթսուն տա-
րիներուն մեջ: Մանավանդ մեզ անժամանոթ է
վերջին տասնամյակը իր գրական գործու-
նեության:

ԳԱՐԵԳԻՆ ՄԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ
(Առաջնորդ Գոնիայի)

գին, ստիպված է լրիվ ճանչնալ դեմքերը, ո-
րոնց կյանքի պատմութիւնը պիտի հորինե
և դեպքերը, որոնց խառնված են այդ դեմ-
քերը:

Պարագան նույնը չէ սակայն հիմա:

Ինչ որ տեսած ենք սակայն մենք իրմե,
հատորով լույս ընծայածներն ըլլան, թե տա-
րիներու ընթացքին իր ցանցնումները պար-
բերականներու մեջ, բավական են մեզ հա-
մար իր գրական վաստակը ճանչնալու գոնե:

ընդհանուր գիծերով: «Էջմիածին» ամսագրի մյուս աշխատակիցներուն ձգելով հետևաբար ներկայացնել Գարեգին պատրիարքը իր այնքան բեղմնավոր կյանքին և գործունեության զանազան երեսներուն մեջ, հանգընությունը պիտի տալիս ինքս ինձ քանի մը խոսք ըսել մտքի աշխատավորին վրա:

Էջերը, որ կհետևեն, համեստ մեկ ուրվագիծն են գրչի տուրքին, զոր մեր գրականության բերավ Գարեգին Տրապիզոնցին, ինչպես որ պիտի սիրեն կոչել ես Կոստանդնուպոլսո աթոռու պատրիարքը և ինչպես հավանաբար պատմության մեջ անցնի օր մը, երբ ինքը այլևս չլլա:

2. ԼՈՒՅՍԻՆ ԵՏԵՎԵՆ

Կրնա՞ս ինձ ըսել, ո՞վ մարդ, որ այս տողերը կկարդաս, թե ո՞վ կղնն հանկարծ լուսի ծարավը գավառացի հայ տղուն ներսը: Կիտթորկն մեկնն անոր հոգին, զայն կշարժրկն գիշեր ու ցերեկ, անհնարին երազներով կըռնկցնեն զայն: Հետո կմղեն զայն հեռունները, արկածն արկած, խուժն խուժ, ու կդրդեն զայն, որ անգոսնն խոչընդոտները, որպեսզի կարենա բարձունքը հասնիլ օր մը:

Հայ գավառը երբեմն իրավ լեցուն էր լուսի համար տոչորոզ այդ մանուկներով:

Եվ արդարև, մեր սերունդն ու անկե առաջինները իրենց աչքերովը տեսան լուսի ծարավով բռնված տղոց այդ հորդագեղ հոսանքը, որ գավառն կխուժեր Կոստանդնուպոլիս, ու անկե ալ ավելի հեռուններ՝ մինչև որ փարոս մը գտներ: Շատերը, ճիշտ է, չբացան ճամբան, ուրիշներ խամբեցան շուտ մը, բայց եղան և բարձունք հասնողները:

Ո՛ւր մնացած կըլլային դեռ հայ միտքն ու արվեստը, եթե գավառն եկող այդ տղաքը չլլային: Գավառներն տրեխով ու ձործով քաղաք վազող այդ մանուկներն էին, որ մեր անցյալ դարը պճնեցին փառքով: Անոնցմե երբեմն գրչի և արվեստի մարդիկ եկան հայ ժողովուրդին, ու որքան կարկառուն դեմքեր բոլոր ասպարեզներու վրա:

Լուսի ծարավն էր մղած նաև հայիկ պատանին, որ Տրապիզոնեն շունչը գար Կոստանդնուպոլիս առնելու: Չեմ գիտեր տասը տարեկան կա՞ր թե չկար, բայց կզգար, արդեն, թե կվազե աստղի մը, որ ո՞վ գիտե ո՛ւր էր...

Հայ կյանքը ինքն իսկ մորիկի մեջ էր, որպեսզի կարենար ճամբա բանալ գավառացի տղեկին: Այդ օրերուն ալեկոծության մեջ էր Կոստանդնուպոլիսը: Ցնորքներու և հիասթափման, հույսերու և հուսախաբությանց դժբախտ շրջանն էր: Երկու տարվա մեջ երկու կոտորած տեսնել էր Կոստանդնուպոլիսը, ու հիմա կգալարվեր անստուգությանց մեջ:

Գավառացի մանուկին համար խորթ աշխարհ էր այդ օրերու Կոստանդնուպոլիսը, ու հայիկ ավելի հեռուն հառեց աչքերը:

Ան գնաց Մուրատ-Ռափայելյան՝ հուսալով, որ լույսը կգտնե հոն: Արդարև Մուրատ-Ռափայելյանը եղբր էր լուսի օջախ մը, ուրկե սերունդներ եկեր էին հայ ժողովուրդին, շունչ մը բերելով իրենց հետ, և փորձելով կամուրջ մը դառնալ մրկավ բաժնված եղբայրներու միջև:

Մուրատ-Ռափայելյանը այն ատեն ևս դեռ կհամարեր մնալ առաջին տարիներու իր խանդավառության մեջ:

Մխիթարի ոգին էր, որ կհամենար այդ ափերուն վրա: Ու միշտ այդ օրերուն, Ս. Ղազարի մեջ, դեռ կպլպլար մեծ ծերունին՝ Ալիշանը, անսպառ փարոսը գիտության և հայրենասիրության: Ինչպես գրեր էր Իսահակյան՝ «Հայաստանը ոչ ոք այնպես չգիտե, ինչպես նա, ոչ ոք այնքան չի սիրել, որքան նա, այս մեծ հայրենասերը»: Մուրատ-Ռափայելյանի տղաքը այդ մեծ ջահը ունեին իրենց մոտիկ:

Խաչիկ պատանին գավառն կայծ մը ինք ալ կբերեր հետը Վենետիկ, ինչպես բերած էին ու կբերին այնքան մանուկներ Հայաստանի բոլոր կողմերին, ավիշ ու թարմություն տալով միշտ դարավոր ծառին: Դժոխախտ բան պիտի ըլլար, եթե անըղհատ իր ծոցը հոսող այդ ավիշը չլլար: Մխիթարի տունը, խորթ երկնքի տակ, պիտի ուծանար, պիտի կտրվեր հայ ժողովուրդեն, պիտի չբանար: Մայր Հողեն եկող համեստ այդ պատվաստն էր, որ Մխիթարի տունը գիմացուց:

Այդ օրերը վերհիշելով պիտի գրեր օր մը ինքն իսկ.

«Մուրատ-Ռափայելյան ղուրկ չէր ազգային ոգի ներշնչող մթնոլորտի, հակառակ կրոնական այն դրոշմին՝ որ հատուկ է կաթոլիկ դաստիարակության: Տրապիզոնեն և այլ գավառներն փոխադրված Վենետիկ՝ մասամբ ուսանողներն ալ կտանեին այդ ոգին իրենց հետ, մասավանդ անոնք՝ որոնց հոգիները Մայրենի Եկեղեցիի ներշնչումներովն էին իրենց օժտման ընդունելու: Այդ օժտմամբ վարակիչ էր: Մխիթարի շունչը, Մխիթարյան ուխտին կտակված ամենաթանկագին ավանդն ու ժառանգությունը, այդ օժտության կուտար բնորոշ կնիք մը՝ էությամբ հայրենիք»:

Վենետիկը նեղ եկավ սակայն իրեն: Հոն միշտ բան մը կպակսեր: Իսկ ինք կարոտ էր ուրիշ շերմության մը, տարբեր թախսմանի մը, իր հոգին ի սպաս դնել և առաջ իր ժողո-

վուրդին: Կուզե՞ր հայ ժողովուրդին ծոցը դառնալ, անոր անմիջական տրոփումներուն:

Եվ արդարեւ ան աչքերը հառեր էր Արմաշ, որ երկունքի մեջ էր այդ օրերուն: Իր առաջին հունձըը տված՝ լույսի ծարավ տղոց կերևար փարոսի մը պէս:

Մոգական անուն մը մանավանդ զինք կըաշեր հոն: Դուրյանն էր:

3. ԱՐՄԱՇԻ ԸՆԾԱՆ

Արմաշը նոր էր ձև առեր:

1889-ին էր, որ Օրմանյան ոտք էր դրեր հոն, իսկ տարի մը հետո իրեն միացեր էր Դուրյան:

Վեց տարի շանցած, 1895-ին, Արմաշ ազգին կընծայեր արդեն իր առաջին յոթը աբեղաները:

Դեպք մըն էր աս Հայ Եկեղեցվո կյանքին մեջ: Առաջին անգամ էր, որ խումբ մը երիտասարդներ սքեմ կառնեին լուրջ պատրաստութենէ մը հետո:

Վերջ կգտներ շրջան մը, ուր եպիսկոպոսներու փոքրավորները եպիսկոպոս կղանային իրենք ալ օր մը, կամ պարզ տիրացունք մեծ Աթոռներու կհառնին իրենց աչքերը:

Ժառանգավորաց վարժարաններ առաջ ալ եղեր էին Թուրքիոյ զանազան հայ վանքերուն մեջ, ու վարդապետ հասցուցեր էին: Երուսաղեմ, այդ տեսակետով, վաղուց ճիգեր էր ըրած: Արմաշ՝ փորձեր էր ըրած ատենին ինքն ալ իր կարգին:

Բայց առաջին անգամ էր, որ փորձ կըլար հիմա հիմնական դաստիարակությամբ մը օժտել Հայ Եկեղեցվո վաղվան սպասավորները:

Օրմանյանի հմտութիւնն ու Դուրյանի բարի շունչը հրաշք մը կատարեր էին Չարխափան Ս. Աստվածածնի հովանիին տակ: Չոպանյան իրավունք ուներ գրելու.

«Արմաշ այս օրերուն ազգին նվիրեց իր առաջին վարդապետները: Մեզի համար այս դեպքը կարևոր է, և շատ տարբեր կրօնական ձեռնադրութիւններ, անո՞վ որ միայն կրօնքի մարդիկ չէին մեզի ընծայվածները, այլ մանավանդ ունեմասիրութեան մարդիկ: Եղիշե վարդապետ Դուրյանի աշակերտները իրենց վարպետին գործը շարունակողներ, ճյուղավորողներ և ընդլայնողներ պիտի ըլլան: Ուրախ պիտի ըլլայինք, եթէ իրենց թեզերը, որոնց մեջ հայ հին մատենագրութեան մեծագույն դեմքերը ուսումնասիրված են, հրատարակվին փութով: Մեր սրտագին շնորհավորութիւնները այդ վեղարով գրագետներուն» (Սաղիկ, 1895, հուլիս, էջ 375):

Սույն առաջին հունձքին հաջորդեր էին երկու դասարաններ ալ, 13-ի հասցնելով թիվը նորընծաներուն, որոնք հավասարապէս ձեռնասուններն էին երկու մեծ դաստիարակներուն՝ Օրմանյանին ու Դուրյանին:

Օրմանյան երբ Արմաշը կթողար Կոստանդնուպոլսո պատրիարք դառնալու համար, Դուրյան ինքն էր ստանձնէր Արմաշի ամբողջ հոգը:

Ճիշտ այդ օրերուն էր, որ Խաչիկ Խաչատուրյան տրապիզոնցի պատանին, հազիվ 18 տարու, ոտքը կդնէր Արմաշ:

Հուսախաբութիւն մը կսպասեր սակայն իրեն: Այնտեղ չէր, իր հասած պահուն, մոգական շունչը, որ ծծելու կուգար ինքը հեռավոր Վենետիկէն: Դուրյան էջմիածին էր գացած եպիսկոպոս ձեռնադրվելու:

Դուրյանի վերադարձը էջմիածինն՝ տոնական օր մը կըլլար Արմաշի համար:

«1898 հոկտեմբեր: Մեծ խանդավառութիւն և ոգևորութիւն մենաստանին մեջ և գլուղը: Եկեղեցվո զույգ զանգակներու ղողանջները կուտան ավետավոր ազդանշանը անոր դարձին ու երևումին»:

Այսպէս կոգնկոշեր այդ օրերը քառասուն տարի հետո Գարեգին եպիսկոպոս, Դուրյանի հորեւյանին առթիւ: Հետո կպատմեր Դուրյանի առաջին դասը իրենց.

«Առաջին այցը դասարանին: Անհամբեր են աշակերտները... Կքակվի կայծն ծրարը իր հայրենաշունչ հուշերուն և խոհերուն: Օշականի տեսիլը, Մեծ Սուրբին լուսապսակովը ծիածանված իր հոգւոյն լուսակունքին մեջ, շնորհալի պատկերի մը պէս կնկարվի աշակերտներուն ալ սրտին խորը: Մեծ ուխտավորը Մեծ Սուրբի անշուք գերեզմանին պարզ շիրմին իր քաղած ջերմիկ ներշնչումներով կվառեր յուրակերտ պատրուզները իր որդւոց սրտերուն: Մեղաժողովն շրթներին կախ էին տրված կանթեղակիր սրտերն իր սաներուն, որոնց հետ թեախառնվեր էր նաև լուսակարոտ սիրտը նորեկին» (Մշակն ու իր վարձքը, էջ 58):

Կախարդանքը կսկսեր առաջին իսկ դասն.

«Ինչ որ սակայն այդ իրիկունը անակրեկալորեն ամենեն ավելի մազնիսեց հոգիները անանուն սարսուռներով՝ խիճերն էին այն խատուտիկ ու սրբազան՝ զոր սրբազան մոգ-իմաստունը իր բարսմունքովն էր հավաքեր Սեանա լճափունքին: Համբուրված ու սրբատաշված՝ ալիքներովը հայրենի անուշ ջուրերուն, որոնցմով ինքն ալ էր արեցած, այդ խճաքարերը՝ ականջալուր սրտալի մրմունջներու՝ ինք կբաժնէր ամենուն կուց-կուց, գուրգուրանքով մը, զոր

սիրտը միայն կը մտնեն: Որպես թե կայծի ձուլվոր եղած ըլլային անոնք, կամ արցունքի բլուրեղներ, որոնք կարենային բոց մ'ավելի տալ կոշումի բոլոր գեղեցիկ այլ տարտամ ներշնչումներուն: Անկումն այդ անմրմունջ խիճերուն սրտի խաղաղ ծովերուն մեջ՝ պիտի չփթթեցնե՞ր շուրջծավալ վետիկտումները Հայրենիքի և անոր սրբավայրերու սիրովը շարժած հուլզներու և անուրջներուն: Առաջին պերճ դասը այս անլեզու տարերքով...»:

Ամեն մեկ հիշատակ, որ զինք կկապե այդ օրերուն, զգլխիչ բան մը ունի տառնակ տարիներ ետքն՝ ալ, երբ մանավանդ կհիշե պաշտամունքը, զոր Դուրյան կարծարծեր իրենց հոգիներուն մեջ դեպի հին սրբությունները:

«Ազգային անցյալ մեծ արժեքներու հանդեպ իր սերր ուներ չափը խոր պաշտամունքի: Վարդանանց տոնին, ինք հանգիստապետը, բահանայական սաղավարտով պատարագիչն ու քարոզիչը, ան գիտեր խոստում շարժապատկերի մը պես ոգեկոչել ու բեմադրել Ե դերու հայկական այդ աննման դրվագը, վերացնելով ու մագնիսացնելով մեծերն ու պզտիկները առհասարակ, նախահայրերու դուրսագնական մեծությունը ներշնչումներով: Ո՛վ պիտի չտեսներ այդ օրը սուրբ բեմին վերև սալառնող լուսեղեն պարը մեր նահատակներուն իր աչքերուն և խոսքերուն ինքնաբերական պերճությանը մեջ: Վերացած հոգի մը ինքն ալ հոն: Մարգարե մը՝ որ կուտա իր պատգամը: Ե դարու Եղիշին է, որ կվերհանեն Ի դարու այս Եղիշին մեջ ավելի բարձր թռիչներով ու ավելի խոր թափանցումներով, միտքն ըլլալով ավելի հստակատես՝ ինչպես արծիվ մը, և լեզուն ավելի նկարչագեղ՝ ինչպես հյուսիսայգ մը»:

Պատանեկան իր անուշ օրերը կապրի անգամ մըն ալ, երբոր կհիշե խարույկի տունը:

«Ի՛նչպես մոռնալ հապա զույգ խարույկները Սահակ-Մեսրոպին, անոնց տոնին առիթով: Ինքն էր հաստատիւր և իրեններուն ավանդեր այս քերական պապին թելադրական սովորությունը, որ առանցքը կկազմէր նույն օրվան գիշերային դաշտահանդեսին: Անոնք խորհրդանշաններն էին այն ջուխտակ ջահերուն, որոնցմով Գիրն ու Գիրքը ստացան իրենց հայրենի փայլն ու շնորհը: Ծարհատող բոցերուն հանդեպ դարձյալ իր ժպիտը, մերթ հասկանալի մեղամաղձություն մը թեթեակի վարագուրված, ուշադիր դիտողին սրտին մեջ կփոխանցեր քաղցրութիւնն ու դառնութիւնը միանգամայն իր հոգիին քնարական ալեծփուններուն: Դժվար թե որեւէ աշակերտ այդ խարույկներին և զա-

նոնք հղացող հոգիներ կայծ մը առած ըլլա՜ կերտելու համար իր իսկ հոգին»:

Առաջին օրեն այդ կայծը ինկալ խաչիկ պատանիին մեջ:

Գարեգին պատրիարքը Արմաշի ընծան է հայ ժողովուրդին: Շնչած այն մթնոլորտին մեջ, ուր Օրմանյանի ավանդութիւնները դեռ կհամենային, ան իր մեջ կիստացնէ ձիւրքեր երկու վարպետներին ալ, — որոնելու, տըքնելու, ստեղծելու ունակութիւնը, ուսուցանելու հաճույքն ու գրեթէ կիրքը, ավանդութիւններ, որոնց հավատարիմ մնաց ան վաթսուն տարվան իր հոգևոր կյանքին մեջ:

Գարեգին պատրիարք մեկն է Դուրյանի ամենն հարազատ ձեռնաստեղծներին: Այն դասարանն է, որ ուղղակի Դուրյանի ձեռքերուն մեջ հասունցավ: Իրմե առաջ երեք դասարաններու 13 վարդապետները աճեր էին Օրմանյանի և Դուրյանի շունչին տակ հավասարապես: Գարեգին և իր 9 օժակիցները Դուրյանի խնամած առաջին բերքն էին:

Կզգաս արդարեւ, որ Դուրյանի ոգին է, որ միշտ կշնչե Գարեգին պատրիարքի մեջ իր կյանքի ամբողջ ընթացքին:

4. ՈՒՆՏԱՎՈՐՆ ՈՒ ԻՐ ՈՒՆՏԸ

Հոգևորականներ կան, որ վանքը կման, կամ եթե երբեք քաղաք գան, չեն բաժնվիր ժամուն խուցեն: Կզգուշանան ժողովուրդին խառնվիլ: Բայց կան ալ, որ վանքերին կփախչին և չեն կծկտիր ժամերուն խուցը: Կապրին ժողովուրդին հետ, անոր անմիջական հոգեբով և հուզումներով: Գարեգին Տրապիզոնցին աղոնցմե եղավ: Ան երբեք չուզեց փղոսկրն աշտարակը քաշվիլ ու շփում չունենալ լայն խավերուն հետ:

Դուրյան իր հոգին շարունակեց իր սաներին երկու ընտրելագույններուն մեջ՝ Թորգոմին ու Գարեգինին: Իր զույգ սաներուն հետ մեկտեղ երրորդութիւն մը կկազմե ան, տեսակ մը դպրոց: Վերեն նայիլ քարացած վարդապետութիւնց վրա ու չխառնիլ գիտութիւն լույսին. Հայ Եկեղեցիին մեջ տեսնել հայ հոգին, հայ քրիստոնեութիւնը:

Դուրյան մատչելի եղավ լոկ իր սաներուն ու լեռան բարձունքն միայն իր հովվական սրիմզը լսուց իր հոտին: Թորգոմ իր հոգին բացավ մտավոր ընտրանիի մը և իր քարոզներու թովշութիւն միայն խոսեցավ հավատացյալներուն: Գարեգին Տրապիզոնցին իր ջալ խավերուն, ականջը դրավ անոնց սրտի դարկին ու անոնց հետ խոսեցավ:

Գարեգին Տրապիզոնցին ապրեցավ ինքն ալ հայ ժողովուրդի հուզումներուն ամենն խոտվալ կես դարը: Աչքերը բացած Համիդի մոռյալ օրերուն ու հետո ճաշակած Հուրիեթի

մեղրն ու լեզվին, պիտի ապրե՞ր շուտով հայ ժողովուրդի մեծ գողգոթան ալ, նախ Գոնիայի մեջ, ուր առաջնորդ էր և ուր կհասնեին տարագրութեան առաջին քարավանները Կոստանդնուպոլսո հարեան շրջաններին, ապա ավելի հեռուները՝ հայաշինջ սարսափներու մոտիկը։ Տարագիր մնաց և ինքը քանի մը տարի, եղավ Երուսաղեմ և Դամասկոս, ու երբ հնչեց զինադադարի ժամը, լքեց փառեցավ ան դուրսին ասպարեզներու մեջ, այլ շունչը առավ Տրապիզոն՝ սարսափներին ճողոպրածներն հովվելու, ու ջանադիր, միևնույն ատեն, կանխելու նոր աղետները։

Ու դարձյալ պանդուխտի ցուպը, այս անգամ արդեն հեռավոր ափերու վրա։ Աշխարհի շորս հովերուն ցրված հայ ժողովուրդի մնացորդը հովվել պետք էր, ու հովվիներ չկային։ Գարեգին Տրապիզոնցիս այն քիչերեն մեկն եղավ, որոնք նույնացան հայ ժողովուրդի նոր խռովքին հետ և անոր հետ թափառեցան ամենուր, որպեսզի ամուր պահեն անոր մեջ տեկելու կամքը։ Հայ Եկեղեցին կկոչվեր նոր առաքելութեան մը՝ դառնալու համար փրկութեան լաստ մը ալեկոծութեան մեջ ծփացող հայ բեկորներուն համար, հոսանքի դեմ՝ ամբարտախ, դառնալու համար «ամառիկ բերդն հայ հոգւոյն»։ Քիչեր միայն կային սակայն այդ առաքելութեան համար, ու Գարեգին Տրապիզոնցիս այդ քիչերեն մեկն եղավ։ Կալիֆոռնիա, Մարսիլիա, հետո Արժանտինա վկաներն եղան անոր տղմութեան։

Եվ ահա տասը տարի է, ան կհովվե Կոստանդնուպոլսը, և այն քանի մը շրջանները, ուր դեռ հայեր կշնչեն։ Լրիվ ծանոթ չենք իր գործունեութեան բոլոր փուլերուն. կըրնանք սակայն ըսել, ավելի քան վստահ, թե ան հավատարիմ է միշտ իր ուխտին՝ ծառայել իր ժողովուրդին։ Ո՛վ չի գիտեր, թե կյանքն իր հարկադրանքներն ունի, և ամեն միշտավար՝ իր պահանջները. ո՛վ չի գիտեր, թե մարդ ստիպված է հաճախ հաշտվիլ իր շուրջի պայմաններուն հետ, երբեմն ենթարկվիլ. ո՛վ չի գիտեր վերջապես, թե տարիքին հետ կորովը կնվազի մարդուն, խանդավառությունը կմեղմանա, զգացումները կփխրին, հին կապերը կթուլան։ Բավական է, որ մարդ իր ուխտին մեջ չդեղևի։

Գարեգին Տրապիզոնցիս կրնա հպարտ նայիլ ետև։ Ան չդավաճանեց իր ուխտին։

Գարեգին Տրապիզոնցիս աղմուկը երբեք չսիրեց. ան սիրով գնաց հոն, ուր աշխատանք մը գինք կանչեց. և ուր որ քնաց, հոգեկան զբաղում մը միշտ ճարեց իրեն։

Ժխորին մեջ, որ ամբողջ կես դար և դեռ ավելի հայ կյանքը հոգւումով և շփոթու-

թյամբ լեցուց, շատ քիչ անգամ լսեցինք անոր անունը։ Մեր նոր պատմութեան բացահայտումները, երբ ասպարեզ իջած ունի հայ ժողովուրդի բոլոր կենսունակ ուժերը և անոնց հետ ճակատագրորէն աղմկարարները։ Քիչ չեղան հոգեւորականներ ալ, որոնք դեր խաղացին վաթսուն տարվան այդ թոհոսոհին մեջ։ Ոմանք նույնացան հայ ժողովուրդի հոգւումներուն հետ և մաս առին աղմուկի հոգեւորականներուն մեջ։ Բայց պակաս չեղան և աղմուկողները։ Սքեմի տակ, թե առանց սքեմի, սայթաքումը տխուր բան է։

Գարեգին Տրապիզոնցիս շուրջ մեջ պահեց ինքզինքը։ Չըսենք, թե ան մաս չառավ առօրյա հոգեբուն ու ճիգերում մեջ։ Բայց ոչ որ չգիտցավ իր բերած նպաստը աշխարհայն տրեւումն մեջ, ղոր ստիպված էր հանձն առնել ժողովուրդը լավագույն օրերու հասցնելու համար։ Հայ ժողովուրդի բոլոր ընտիր զավակներու քրտինքին ինքն ալ խառնած է իրը։

Դժբախտ բան պիտի ըլլար, եթե մարդիկ գոհանային դպրոցին մեջ իրենց սորվածով։ Այդպիսիները շատ են, ավա՜ղ։ Շատեր կան, որ դպրոցն ասդին բան մը սորված չեն. կյանքը կսուրա, բայց իրենք կեցած են անշարժ. շատ-շատ կբալեն իրենց կեցած տեղը, որպեսզի ցույց տան, թե իրենք ևս կշարժին։ Ոչ մեկ նորոգյուն, որ զիրենք խանդավառեր։

Կզգաս, որ Գարեգին Տրապիզոնցիս շատ է թղթատած դպրոցն ետքն ալ։ Ձնած է հավանաբար գրքեր, զորս ուրիշներ նույնպես պիտի վարանեին բանալ, և անձնատուր է եղած որոնումներու, որոնց պիտի չհանդգնեին ուրիշներ։ Իր այս այլազան ընթերցումները պատճառ եղած են սակայն, որ չքարանա իր հոգին, կառչած չմնա տառին, ու կարենա ճշմարտութիւնը դատել առասպելին։ Ուրիշներ, իր տեղը, պիտի շվարհեն։ Ինք բան մը չէ փոխած հիմքերն։ Ընդհակառակը, ընդլայնած է զայն։ Առասպելներուն մեջ որոնած է ճշմարտութեան հետքերը, ու ճշմարտութեան մեջ՝ առասպելներու բաժինը։

Ուր ալ գնաց, ուր ալ գործեց, Դուրյանի կախարդանքին տակ էր միշտ։ Եվ ամենուրեք ան իր հետը տարավ սրբազան պատգամը, զոր Դուրյան էր կտակեր իրեն՝ ուսանիլ և ուսուցանել։

Գարեգին ուսուցչութեամբ սկսավ արդարեւ իր հոգեւոր ասպարեզը, և իր հոգեւոր գործունեութեան վաթսուն տարիներու ընթացքին ան ուսուցիչ մնաց միշտ՝ ինչպես եղեր էր իր վարպետը՝ Դուրյան։

Գարեգին Տրապիզոնցին ուսուցիչ մնաց ամբողջ կյանքին մեջ, ժողովուրդին համար նախ, որ միշտ խոսք մը կուզեր, ու նաև իր իսկ սաներուն համար, որոնք լույսի կարիք ունեին հոգևոր ասպարեզ մտնելի առաջ:

Արմաշեն սկսավ ուսուցչական իր առաքելությունը: Երրտասարդ վարդապետ մըն էր դեռ, երբ Գուրյան 1903-ին դասարան մը հանձնեց անոր: Իր մեծ ուսուցչին հովանիին տակ, ու իր ավագ եղբայրակցին՝ Թորգոմի կողքին, ան փորձեց ուսուցանել ինչ որ ուսած էր, և միևնույն ատեն ուսանիլ՝ ուսուցանելով:

Կարճ եղավ իր ուսուցչությունը Արմաշի մեջ, ուր պիտի գար նաև ավելի հետո, 1904-ին, Մեսրոպ Նարոյանի տեսչության օրով:

Արմաշեն Սիս տարին զինքը ուսուցանելու: Կիլիկիոն նոր կաթողիկոսը լավագույն տարր մը չէր կրնար գտնել իր հիմնած դպրանոցը անոր հանձնելու համար 1906 թվականին: Գարեգին Արմաշի ավանդություններն էր, որ կտաներ Սիս, փորձելով զանոնք պատվաստել հոն ալ:

Կարճ եղավ իր ուսուցչությունը Սիսի մեջ ալ: Հայ կյանքը մարդիկը կիսառներ իր առօրյա հորձանքին, ու Գարեգին չէր կրնար բացառություն կազմել: Բայց ուր ալ գնաց, ինչ աշխատանքի ալ լծեց զայն կյանքը, ան երբեք չհեռացավ իր հիմնական կոչումեն. ուսուցանելու կիրքը միշտ վառ մնաց իր ներսը:

Կիրակնօրյա դպրոցներու տրված զարկը Ամերիկայի մեջ շատ բան կպարտի իրեն. ուսուցանելու նույն կիքն է, որ գրգիռ կըլլա իրեն առիթ ստեղծելու նոր սերունդին՝ որպեսզի մայրենի բարբառն իմանա շաբաթը գոնե օր մը:

«Աշխարհի լույսն ի Հայս» երկի երկու հատորները ուրիշ բան չեն, բայց եթե տարբեր մեկ փուլը իր ուսուցչական առաքելության: Այդ հատորները լայն խավերու հետ մեկտեղ նկատի ունին նաև Կիրակնօրյա դպրոցներու աշակերտները: Հոն, ուր իրեն պակասած է ուսուցչական բեմը, ուղած է գրքերով խոսիլ նոր սերունդին:

Եվ հիմա, իր ծերությունը, ան դարձյալ կուսուցանե, այս անգամ իր իսկ հիմնած դպրեվանքին մեջ: Իմաստ պիտի չունենար Բուենոս-Այրեսեն ելլել Կոստանդնուպոլիս գալ՝ միայն պատրիարքություն ընելու համար, առաքելություն, որ պարզ հոգևոր հովիվի մը դերեն շատ չի հեռանար ներկայիս: Հոծ հայության մը ծոցին մեջ, որ վերջին տարիներուն խռովված էր ներսեն բյուզանդական վեճերով, կուգար խաղաղություն և միևնույն ատեն լույս բերելու: Բավական

չէր պարբերականը, զոր հիմնեց. լայն խավերու համար էր ան. անհրաժեշտ էր լույսի վառարան մը ևս՝ իրենց կոչման արժանի հոգևորականներ հասցնելու համար այդ հոծ հայության ծոցին մեջ:

Չենք կրնար գիտնալ հեռվեն բերքը, զոր Ս. Խաչ դպրեվանքը հասցնելու մոտ է, վեց տարվան երկունքն մը ետքը, ոչ ալ գուշակել կրնանք, թե ինչ պիտի ըլլա այդ բերքը հետո, երբոր կյանք մտնե: Լսած ենք միայն ճիգը, զոր Կոստանդնուպոլսոյ արժմու պատրիարքը թափեց՝ ստեղծելու համար իր դպրեվանքը, կանգուն պահելու համար զայն, և հասցնելու համար անոր ծոցեն իր իսկ առաջին լրիվ բերքը:

Էջմիածնեն, Երուսաղեմեն և Անթիլիասեն հետո, Սկյուտարի Ս. Խաչն ալ կանցնի շուտով վանքերուն կարգը, ուրկե հոգևոր սերունդ կհասնի: Նվիրապետական չո՛րս Աթոռներն ալ իրենց հոգևոր ճեմարանը կունենան այս կերպով:

Հայ Եկեղեցին, կկարծենք, անձկությամբ կսպասե Ս. Խաչի առաջին հունձքին:

Գեորգ Զ 1951 մարտ 12-ի օրհնության կոնգակին մեջ, զոր կողղեր Գարեգին պատրիարքին անոր ընտրության առթիվ, կոգեկոչելի իր առաջին հանդիպումը անոր հետ Թրիլիսիի մեջ, շուրջ 30 տարի առաջ, 1922-ին, երբ էջմիածին կերթար ան եպիսկոպոս ձեռնադրվելու, հանդիպում, ուր Գեվորգ Զ, այն ատեն առաջնորդ Վրաստանի հայոց թեմին, հնարավորությունը կունենար համոզվելու, թե իր «առաջ կանգնած է մի երիտասարդ վարդապետ, ընդհանուր զարգացում ունեցող, լայն աշխարհայացքի տեր, գիտակ ազգային ու եկեղեցական պատմության, գիտակ Ս. Գրքին և մեր ազգային մատենագրության, ժողովրդասեր, հայրենասեր և եկեղեցասեր, ուստի և ըստ ամենայնի պատրաստ՝ օգտակար լինելու հայ ժողովրդին և Եկեղեցուն վարչական, գրական, դաստիարակչական և այլ ասպարեզներում, որ կարողուի է միայն կյանքի փորձառության»:

Կյանքի փորձառությունը ավելի ևս պիտի շեշտեր անոր մեջ բոլոր ձիրքերը, և ավելի ևս պիտի կապեր զայն իր առաքելության:

Ուխտավորը հավատարիմ պիտի մնար միշտ իր ուխտին:

5. ԻՐ ՄՏՔԻ ՎԱՍՏԱԿԸ

Ձենելե առաջ մտքի և գրչի մարդը Գարեգին Տրապիզոնցիի մեջ, անհրաժեշտ էր ակնարկ մը նետել մտավոր վաստակին վրա. զոր ան արտադրեց, որքան թույլ տվին իրեն իր հարակից զբաղումները:

ա. «Տարոնաշունչ».— Գրական իր երկերն գլխավորը «Տարոնաշունչ»-ն է, լույս տեսած Կոստանդնուպոլսոյ մեջ: Ինչպես բովանդակութենէն կերևա, Գարեգին Տրապիզոնցիի այս երկը կը պահանջարժանա արձակ էջե-պիզոնցիի այս երկը կը պահանջարժանա արձակ էջե-րն, որոնք ուղեւորի տպավորութիւններ են, գրի առնված ուխտագնացութեան մը առթիւ, գոր հեղինակը կատարած է 1913-ին, դեպի Տարոնի աշխարհը և իր սրբավայրերը:

1925-ին լույս ընծայած «Շողակաթումներ»-ուն առթիւ, ծանոթութիւններ տալով իր անտիպ երկերուն վրա, ինքն իսկ կգրեր «Տարոնաշունչ»-ի մասին:

«537 փոքրագիր էջերն և 36 կտորներն բաղկացած զանազան ներշնչումներ ու խորհրդածութիւններ Տարոն աշխարհէն, 1913-ին»:

Նկարագրական հաջող էջեր կան «Տարոնաշունչ»-ին մեջ, իսկապես շունչով գրված:

Իր վարպետը՝ Դուրյան, 1898-ին, եպիսկոպոս ձեռնադրվելու առթիւ էլ միածնի մեջ, ուխտի էր գացած Օշական, Ս. Մեսրոպի գերեզմանին, ու հոնկէ դարձին իր հուշումներն էր պատմած գրական այն պզտիկ գոհարին մեջ, որ Ա. Բ. Գ-ի դասը խորագիրը կկրեր:

Տասնհինգ տարի հետո իր սաճը ուխտի կերթար մտքի մյուս տրտանին՝ Ս. Սահակի աճյուններուն:

«... Ընդհողայ մութ գալիքեն ներս տա-
հարն է Սուրբին՝ որ կհանգչի բեմին տակ,
նկուղաձև խորշի մ'աջակողմը, դիմացը՝ իր
ձախ կողքին՝ ոմննալով՝ ըստ ավանդութեան՝
իր ծոռիկը Շուշանիկ, կամ՝ ըստ ոմանց՝ իր
դուստրը Սահականուշը: Հավատալով շրթ-
ներու և ձակատներու բլուրաբլուր հպումնե-
րով հինցած ու գունաթափված ծածկոցներ
ձգվի բն անոնց կիսազլանաձև գերեզման-
ներուն վրա: Հող, այդ հնաբույր սրբավայ-
րին մեջ պահ մը կխզվին կըսես նոր ծա-
մանակներու բոլոր իմաստուն կապերը: Գի-
տութեան նախազգուշացումներուն դեմ ունկ-
նախից՝ այս գրիչն ալ խառնեց իր ուխտա-
վորի համբույրը Ցեղին ըղձածարալ բոլոր
համբույրներուն, և իր պապերուն բարեպաշ-
տութեամբը պաշարված՝ երկու զույգ մոմեր
բոցեց անոնց սնարքին և անտքին զետեղ-
ված ժանգոտ աշտանակներուն վրա: Լույսի
միստիկ շարժումներուն մը կենդանացուց
նկուղի խավարը: Արձանացած պահ մը այդ
խորհրդաշունչ մենութեան մեջ՝ կզգայի, թե
բոցեղեն լեզվակի անձայն թրթռումներուն
հետ սիրտս ալ կշարժեր անանուն զեղումնե-
րով»:

Բ. «Կրօնաբարոյական և քնկերային շո-
ղակաթումներ (սրտի խորեծին մարդկութեան
հետ խոսք)»:

1925-ին Կոստանդնուպոլիս տպագրված
այս գրքուկին իբր նպատակ հեղինակը կա-
ռաջադրե:

«Ներկա գրքուկը իր մեջ կամփոփե, կարգ
մը վերահասումներով և հավելումներով, ինչ
որ 1923-ին «Առավոտ» շաբաթաթերթին մեջ
հրատարակված է «Կրօնաբարոյական շո-
ղակաթումներ» անունին տակ: Եթե մեծ Լու-
սադրուրեն քաղված այս փոքր շողերը քանի
մը «խոնարհ» հոգիներու կամ նույնիսկ միակ
«մաքուր» սրտի մը մեջ ունենան իրենց բա-
րեար կաթկթումները՝ աղբերացնելու հա-
մար հոն տիեզերական ճամարիտ կրոնի և ըն-
կերային առողջ բարոյականի կենդանի ներ-
շնչումներ, ձեռնարկը հասած պիտի ըլլա իր
առաջադրած համեստ նպատակին»:

«Շողակաթումներ»-ը 1923—1925 տարի-
ներուն Կոստանդնուպոլսոյ զանազան եկեղե-
ցիներուն մեջ խոսված և ապա մշակված քա-
րոզներ են, հետևաբար գրի առնված առույգ
տարիքի մը:

Քաղվածքները, ուրկէ քաղվածքներ կընենք
հետագա հատվածի մը մեջ, գաղափար մը
կուտան մտածումներուն մասին հոգևորա-
կանի մը, որ փորձված է չկառչիլ տառին, և
լեզվին մասին, որով ան շարադրած է իր
մտածումները:

Գ. «Նարեկ», ողբերգութիւն Ս. Գրիգոր
Նարեկացիի, աշխարհաբարի վերածնեց Գա-
րեգին եպիսկոպոս Տրապիզոնի, Կոստանդ-
նուպոլիս, 1926:

Դ. «Աշխարհի լույսն ի Հայս կամ Ավետա-
րանին լույսը Հայաստանայց Եկեղեցւոյ
պիսմակեն»:

Աստվածաշունչի հայերեն թարգմանու-
թեան 1500-ամյակին առթիւ պատրաստված
և լույս ընծայված զույգ հատորներն են,
առաջինը 1936-ին տպագրված Փարիզ, և
երկրորդը 1939-ին, Բուենոս-Այրես:

Առաջին հատորին մեջ ներկայացված
«ղրվագները»,— ինչպես կըսե հեղինակը իր
հառաջաբանին մեջ,— կընդգրկեն առաջին
դարեն մինչև 510 թվականին երկարաձգվող
պատմական ժամանակաշրջան մը: Յուրա-
քանչյուր զրվագի կցված են աստվածաշնչա-
կան պատշաճ, և մեծ մասամբ Տոնացույցին
համապատասխանող հատվածներ՝ մեր կող-
մէ կատարված աշխարհաբար թարգմանու-
թեամբ՝ բացատրութիւններով ու խորհրդա-
ծութիւններով, աշխարհագրական և այլ ծա-
նոթութիւններ, նյութերուն վերաբերյալ Ե-
կեղեցւոյ շարականներ՝ աշխարհաբարի վե-
րածված մեր ձեռքով, արձակ և ոտանավոր
հին ու նոր էջեր: Գործին վերջը զրված են
ընթերցողներուն համար խորհրդածելի, և
աշակերտներուն համար շարադրելի նյու-
թեր կամ թեղադրութիւններ:

Ներկա համեստ ձեռնարկը նպատակ ունեցած է քրիստոնեական կրոնի ազգայնացած կամ հայացած, բայց ո՛չ համամարդկային իր կենդանի շունչին դատարկացած ոգին ցուցնել մեր ազգային-եկեղեցական պատմությանն քաղված ուշագրավ դեմքերու և դեպքերու նկարագրությունը, և ասոնց վրա լույս արձակող աստվածաշնչական հատվածներու վերլուծմամբ: Փորձ է եղած տալ հայ-քրիստոնյա տիպար նկարագիրը՝ իր անհատական ու ընկերային բազմաբարդ դիմագծով՝ որ մարդկային հոգեկան արժեքներու ներդաշնակ միություն դրոշմն ու կնիքն ունենա իր վրա: Եվ այս բոլորը՝ ապրված կյանքերու և փորձառություններու մեջ...

Ինչպես պիտի տեսնեն ընթերցողները, այս երկրորդ հատորը կըրվանդակե շորս դրվագներ միայն: Բայց անոնք կպատկերացնեն մեր պատմության ամենն մեծարժեք և լեցուն մեկ շրջանի կյանքը: Մեր ազգային գոյության «Լինել» թե չլինել»-ու թվականը, խտացումովն իր բոլոր հուզիչ և թելադրական մանրամասնություններուն: Մեր ջանքն է եղած տալ այդ պատկերը՝ իր իսկական արժեքովն ու հարազատ գեղեցկությամբ:

Ե. «Քնար Արևագալի».— Բանաստեղծությանց անտիպ ժողովածու մըն է աս,— «269 էջեր և 57 կտորներ բաղկացած դանազան մեծ ու փոքր քերթվածներ»,— ինչպես կնշե հեղինակը ինքն իսկ «Շողակաթուններ»-ու մեջ, իր անտիպ երկերու կարգին:

Դժբախտաբար ծանոթ չենք «Քնար Արևագալի»-ի ամբողջական բովանդակության: Բացառապես ոտանավորներ բաղկացած է գիրքը և հավանաբար հաջողած կտորներ ունի, ինչպես կերևա քանի մը նմուշն որ կան:

Գարեգին Տրապիզոնցիի անտիպ երկերն են.

զ. «Ճաշակ հայ ինֆնուրույն փաղափարքության».— Շուրջ 200 էջեր բաղկացած այս փոքրիկ փորձը մաս առ մաս հրատարակված է Եգիպտոսի «Արև» թերթին մեջ:

է. «Խուայելի պատմությունը».— Շուրջ 300 էջեր բաղկացած այս ձեռնարկը պատրաստված է քննական ոգիով, հիմնված նորագույն ուսումնասիրությանց տվյալներուն վրա: Ան իբրև դասագիրք ծառայած է նախ Արմաշու դպրիվանքին մեջ 1903—1904-ին և ապա Սոս դպրանոցին մեջ 1906—1909-ին:

Բ. «Ճաշու գիրք»՝ կիրակի և տոն օրերու, աշխարհաբարի վերածված:

Բ. «Նարեկ»՝ տաղաչափված աշխարհաբարով:

Ժ. «Խորվիրապի լույսը»՝ Թատերգ:

Ժա. Պարբերականներու մեջ.— Զգոհացալ իր հոտին խոսիլ զրբերով ու քարոզներով: Ուզեց խառնվիլ ժողովուրդի առօրյա կյանքին, և օրը-օրին հաղորդակից ընել զայն իր մտածումներուն: Աղկե՝ իր մտահոգություններ խոսելու նաև թերթերու բնմեն: Հազվադեպ չեն իր հոգիվածները պարբերական մամուլին մեջ՝ ըլլա ատենին Թուրքիա գտնված ժամանակը, ըլլա տարագրի ցուպը առնել հետո դեպի հեռավոր ափեր:

Բայց պատահական հոգիվածները գոհացում չէին կրնար տալ ժողովուրդին հետ խոսելու իր հարաճուն մարմաջին: Փորձեց սեփական բեմ ունենալ ամեն տեղ:

«Փարոս Հայաստանի»-ն և «Հայ կեդրոն»-ը, որոնք երբեմն լույս կտեսնեին Կալիֆոռնիո և Բուենոս-Այրեսի մեջ, և «Շողակաթ»-ը, որ այս պահուս կհրատարակվի Կոստանդնուպոլս մեջ իր իսկ խմբագրությամբ, հնարավորություն տվին ու կուտան, որպեսզի Գարեգին Տրապիզոնցին միշտ կյանքին հետ ընթանա և միշտ շփման մեջ ըլլա ընթերցողին հետ:

Մշակույթի հանդեսին մեջ, զոր 1937-ին լույս ընծայեց Մարտիրոս մեջ «Սահակ-Մեսրոպ» անվան տակ և զոր չկրցավ, ավա՞ղ, երկարատև ընել, Գարեգին Տրապիզոնցին կրսեր, ի միջի այլոց, իբր առաջադրություն.

«Սփյուռքի հայության ոգին ավելի մտահոգիչ սպառնալիքներու դիմաց կգտնվի այսօր՝ քան հինգերորդ դարու հայությունը: Սահակ և Մեսրոպ իրենց հոգիեն ծնած ջահակիրներու փաղանգով մը, կերտեցին Մշակույթի թագավորություն մը: Թագավորություն մը՝ որուն կպարտի հայը իր տասնհինգ դարերու գոյությունը՝ իր մարդկայնական և ազգայնական բոլոր վայելուչ ստորոգելիներով: Մեզի կմնա այսօր վերանորոգել ու զորացնել այդ թագավորության հիմքերը՝ զորս խարխելու համար բարձրացած բրիչներ չեն պակսի դժբախտաբար ներսն ու դրսն: Հարկ է պայքարիլ, լույսի զննքերով, բոլոր այն շարիքներուն դեմ՝ որոնք կձգտին ստվերած բերել և ի գին արյունի և կրակի կառուցված այդ փառավոր թագավորության հեղինակության և վարկին վրա, Մայր Հայրենիքն դուրս ցիրուցան եղած և ամեն հովերե տարուբերվող մեր ազգակիցներուն մեջ գլխավորաբար: Ծանր այլ քաղցր աշխատանք մըն է այս, որուն լծվիլ կուզենք մենք ալ, բոլոր անոնց հետ, որոնք զանազան ուղղություններով, բայց ուղղամտությամբ կծառայեն միևնույն նպատակին»:

(Շարունակելի)